

Wim de Vrij

Een weg ten leven

Het is nacht en er heerst een diepe rust in het klooster. Maar opeens is het gekraak van een deur en het gefluister van stemmen hoorbaar: Vier monniken sluipen uiterst behoedzaam door de gangen. Op hun rug dragen ze een grote aardewerken kruik met daarin 52 boeken. Heilige boeken met daarin parabellen, verhalen, gesprekken, wijsheden, gebeden, openbaringen, brieven en verhandelingen. Deze op schrift gestelde stroom van beelden, visioenen en diepe inzichten is voor de monniken de grootste parel, de duurste schat die zij bezitten: het religieuze pad dat leidt naar waarlijk leven, naar ware kennis, kennis van het hart: de gnosis. Bij het licht van de Egyptische maan brengt het viertal de boeken in veiligheid. Weg van het klooster. Ver weg van de spiedende ogen van de bisschop van Rome, van de katholieke kerk in wording. De kruik wordt begraven in één van de grotten bij Nag Hammadi. Misschien is het voor kort.

Gnosis

Zo zal het ongeveer gegaan zijn. We weten het niet precies. Wat we wél weten is dat de boeken daar niet voor een korte periode gelegen hebben, maar eeuwen en eeuwen lang, totdat ze in 1945 bij toeval ontdekt werden. Al snel kwam men erachter dat een groot deel van deze koptische geschriften een gnostisch karakter dragen. En een deel daar weer van christelijk gnostisch. Voor een goed begrip: Gnosis is niet per definitie christelijk of joods of Grieks of... vul maar in. Zij is universeel. Zij is de intuïtieve kennis (verstand én hart) van de zichtbare en de onzichtbare dingen. Zij is van alle tijden en alle culturen. Gnosis is het inzicht in en de kennis van het onlosmakelijk verband tussen mens en kosmos, kosmos en God en tussen God en mens. Het begrip God dient hierbij te worden opgevat als onnoembare oergrond van het bestaan.

Jezus

In de visie van de gnostici werd timmerman uit Nazareth gegrepen door die oergrond. Wat hij vanuit zijn intuïtieve, innerlijke kennis onderwees is universeel, zo men wil, gnostisch te noemen. Deze gnostische kant van Jezus komt duidelijk naar voren in het Evangelie van Thomas. De tekst bestaat uit een reeks losse uitspraken van Jezus. Didymus Judas vermeldt Thomas als auteur. Nu was het in het vroege Christendom de gewoonte om belangrijke geschriften toe te schrijven aan apostelen van Jezus om zo het geschrevene meer status, meer gezag te geven. Het is dus zeer twijfelachtig of Thomas inderdaad de auteur is. Ditzelfde fenomeen zien we bij de canonieke evangeliën (Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes). Het Thomas Evangelie bestaat uit 114 uitspraken, die toegeschreven zijn aan Jezus. Elke uitspraak (logion) heeft later door de vertalers een nummer gekregen om zo de tekst toegankelijker te maken.

In het Thomas Evangelie leren we Jezus kennen als een spirituele leraar die de mensen de weg naar het Koninkrijk wil wijzen. Dit Koninkrijk ligt niet buiten onze wereld, maar houdt een andere beschouwing, een andere beoordeling van de werkelijkheid waarin we leven in. Zelfkennis, het transformeren van de gespleten mens tot de hele, totale mens, dat is de sleutel om het Koninkrijk in te gaan. Een Koninkrijk dat zowel binnen als buiten de mens is. Het

Thomas Evangelie beschrijft op vaak zeer poëtische en diepgaande manier de moeilijke en eenzame weg die we moeten gaan om tot deze zelfkennis te geraken. Het vraagt om een uiterst bewuste vorm van leven.

Carl Gustav Jung

Jung had grote belangstelling voor de gnosis en zag vele samenhangen met zijn **psychologie**. Daarbij heeft hij duidelijk gemaakt dat het centrale onderwerp van de gnosis, de kennis van het *Zelf*, overeenkomt met wat hij zelf als individuatieproces beschreven had. Toen professor G. Quispel zijn eerste vertaling had voltooid van de Nag Hammadi geschriften (waarin het Evangelie van Thomas een onderdeel vormt), nam hij die mee naar Jung aan het Meer van Bollingen in Zwitserland om het hem te laten lezen. Jung moet toen als reactie hebben gegeven: 'Ik heb mijn hele leven gewerkt aan het begrijpen van de psyche – en deze mensen begrepen haar al.'ⁱ

Zelf en Ego

In het navolgende zullen we aan de hand van enkele logions uit het Evangelie van Thomas nagaan welke problemen ons Ego ervaart bij het proces om te worden wie wij ten diepste bedoeld zijn, het individuatieproces. Omdat deze problematiek volgens jungiaanse inzichten zal worden benaderd, is het noodzakelijk eerst duidelijk te maken wat Jung onder de twee belangrijke begrippen het *Zelf* en het *Ego* verstaat.

Het *Zelf* is de benaming voor de menselijke totaliteit, optelsom van alle bewuste en onbewuste inhouden. Preciezer geformuleerd: Het archetypische beeld dat vanuit de confrontatie leidt tot een verbinding van het *Bewuste* en het *Onbewuste* in een gezamenlijk middelpunt, noemt Jung het *Zelf*. Dit woord drukt aan de ene kant heel goed het wezen van de menselijke totaliteit uit, maar aan de andere kant is dit woord vaag genoeg om de niet te definiëren en onbepaalde aard van de heelheid weer te geven.ⁱⁱ Het *Zelf* is zowel het centrum als de omtrek van de psyche. Het is datgene wat wij ten diepste zijn.

Het *Ego* (ook wel Ik en Ik-complex genoemd door Jung) is het centrale 'regelpunt' in de psyche. Het is dus een Ik-bewustzijn. Hoewel het *Zelf* de motor is van de psyche, maakt het *Ego* de keuzes. Het is het *Ego* dat elke dag opnieuw de keuze maakt hóe wij met onze buitenwereld omgaan. Het is datzelfde *Ego* dat elke keer opnieuw moet besluiten of en hoe wij met onze binnenwereld omgaan.

Weg naar binnen

Een belangrijk besluit dat het *Ego* moet maken op de weg van zelfverwerkelijking is de keuze om wel of niet zelfkennis te verkrijgen, om wel of niet een verbinding aan te gaan met onbewuste inhouden.

Logion 67

Jezus zei:

Wie het Al denkt te kennen maar niet zichzelf blijft volkomen in gebreke.

Wij zijn meer dan datgene waarvan we ons bewust zijn. Ons doen en laten wordt in sterke mate mede bepaald door onbewuste inhouden. Hoe staan die twee psychische inhouden tegenover elkaar? De twee werkelijkheden waar wij mee te maken hebben zijn de wereld van het *Bewustzijn* (en daarmee de kennis van al datgene wat ons omringt) en de wereld van het *Onbewuste* (die een compenserende werking heeft t.o.v. de eerst genoemde). Dat de realiteit van het *Onbewuste* zeer betrekkelijk is, zal over het algemeen snel geaccepteerd worden, maar dat de werkelijkheid van de bewustzijnswereld betwijfeld kan worden, dat valt niet zo gemakkelijk te aanvaarden. Echter, beide ‘realiteiten’ zijn een psychische beleving, een psychische indruk. Waar we het mee moeten doen is onze subjectieve ervaring. Hoe meer we van onszelf weten, hoe beter wij onze kennis van het ons omringende kunnen relativeren.ⁱⁱⁱ Het is dus essentieel dat wij er van doordrongen zijn dat onze inzichten in zowel onze binnen- als buitenwereld niet gestoeld zijn op feiten, maar op subjectieve ervaringen. Zo’n ervaring dient echter wel als psychisch feit te worden onderkend en als zodanig moet het ook serieus genomen worden.

Het onbewuste van de mens is vol met levende psychische inhouden zoals de zee vol is met vissen. Deze inhouden kunnen ons in meer of mindere maten in de greep houden. Zonder dat we er erg in hebben beïnvloeden ze onze manier van denken of ons gedrag. Het is daarom van belang zicht te krijgen op deze psychische inhouden. Hoe gaan we nu te werk om die onbewuste inhouden boven water te krijgen? Een dwaas gaat met alles wat maar boven komt aan de slag en wordt overweldigd door de veelheid en verliest daarmee het overzicht. Het is daarentegen verstandiger om een keuze te maken. Om in alle rust met dié inhoud ‘aan de slag te gaan’ die zich aan ons kan voordoen als mooi/lelijk of groot/nietig of belangrijk of ... in ieder geval als wezenlijk. We moeten daarbij vertrouwen op ons gevoel. Ons gevoel geeft aan welke inhoud op dat specifieke moment onze aandacht nodig heeft. De vorm van zo’n inhoud kan bijvoorbeeld aan het licht komen door een bepaalde droom of door een bepaalde projectie of door een duidelijke gevoeligheid op een bepaald gebied. Wat van belang is, is dat we een keuze maken en dat we aandacht hebben voor de *grote mooie vis*. Zoals Thomas schrijft:

Logion 8

En hij zei:

De mens is als een wijze visser, die zijn net uitwierp in de zee. Hij haalde het net uit de zee op, vol met kleine vissen. Tussen hen vond hij een grote mooie vis. De wijze visser wierp alle kleine vissen terug in de zee en koos zonder moeite de grote vis. Wie ore heeft om te horen, die hore.

En zo, selectief en vooral fijngevoelig, vissen we de onbewuste inhouden die zich zelf uit de donkere diepte een weg naar boven hebben gevonden, naar de oppervlakte en als we ze vervolgens integreren in ons leven, verbreden we daarmee onze persoonlijkheid, met als uiteindelijk doel de ervaring van onze totaliteit, ons *Zelf*. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat we sterk in onze schoenen moeten staan. Ons Ik-bewustzijn moet sterk zijn geworteld:

Logion 40

Jezus zei:

Een wijnstok is geplant zonder de Vader. Omdat hij niet vastgezet is zal hij aan zijn wortels worden uitgetrokken en worden vernietigd.

De wijnstok is het Christus- symbool bij uitstek. Jezus heeft van zich zelf gezegd dat hij de ware wijnstok is. Dit Christussymbool wordt in de aarde geplant zodat het kan groeien en vruchten kan dragen. Echter, in dit logion is er geen verbinding met God de Vader. Jung heeft gezegd dat Christus en God in dezelfde verhouding staan als het *Ego* en het *Zelf*. Wat gebeurt er als het *Ego* niet wortelt in het *Zelf*, als het geen vaste grond heeft? Dan wordt het vernietigd. En als het *Ego* zwak of weg is, dan krijgen één of meerdere *Complexen* (psychische deelstukken die ontstaan als het gevolg van bepaalde traumatische inwerkingen of van bepaalde tendensen die niet te verenigen zijn met de bewuste instelling) de gelegenheid zich volop te ontwikkelen.

Als ons leven geworteld is in de diepten van ons bestaan. Of anders geformuleerd, als ons *Ego* in verbinding staat met het *Zelf*, gaan we de wereld anders zien. We ervaren dan dat het leven ons de goede dingen op de goede tijdstippen aanreikt. Maar op momenten waarin we niet die verbinding hebben, overkomt ons een groot gevoel van verlatenheid waarin de buitenwereld niets kan leveren dat ons helpt. Sterker nog, alles wat zij doet lijkt niet op zijn plaats en vergroot daarmee de eenzaamheid. Het heeft geen zin om hulp van de buitenwereld te verwachten, we zullen zélf weer de verbinding met ons diepste zijn moeten opzoeken.

Thomas verwoordt het zo:

Logion 41

Jezus zei:

Hij die heeft, hem zal worden gegeven. En hij die niet heeft, zal zelfs het weinige dat hij heeft, worden ontnomen.

Bovenstaande, vaak misverstane en onbegrepen, logion slaat de spijker op de kop.

Logion 42

Jezus zei:

Wordt voorbijgangers.

Maar ook als we de weg naar binnen zijn ingegaan, blijft het gevaar aanwezig dat we de nieuw ontdekte psychische inhouden gaan omarmen en ze niet meer los durven te laten. We ontdekken een nieuwe identiteit of, op z'n minst, een deel ervan en menen dat we ons zelf nu gevonden hebben. Niets is minder waar, we *zijn* niet iets, maar elk moment opnieuw *worden* we iets. De zelfverwerke lijk is een proces dat een leven lang duurt waarbij steeds diepere inhouden van onze psyche aan ons Onbewuste wordt onttrokken. We blijven onderweg. Deze 'reis' hebben sommigen zelfs letterlijk genomen. Professor Quispel heeft dit logion vertaald met: Wordt zwervers. Hij merkt in dit verband daarbij o.a. op dat Joodse christenen zichzelf als reizigers beschouwden, die op weg waren naar de stad Gods. Door de eeuwen heen namen velen dit 'zwerven' letterlijk en gingen van stad tot stad en van land tot land en stichtten vele gemeenten.^{ix}

Hoewel het *Zelf* een niet te peilen diepte heeft, zijn er twee kanten waarbij we nader zullen stil staan:

Logion 13

Jezus zei tegen zijn leerlingen:

Vergelijk mij eens en zeg mij op wie ik lijk. Simon Petrus zei tegen hem: U bent als een rechtvaardige engel. Mattheüs zei tegen hem: U bent als een wijze filosoof. Thomas zei tegen hem: Meester, mijn mond zal mij volstrekt niet toelaten te zeggen op wie u lijkt. Jezus zei: Jouw meester ben ik niet, omdat jij gedronken hebt; jij bent bedwelmd door de sprankelende bron van levend water, die ik opgedolven heb. En hij nam hem apart trok zich terug en sprak drie woorden tegen hem. Toen Thomas echter weer bij zijn metgezellen terugkwam vroeg en zei: Wat heeft Jezus tegen je gezegd?

Thomas zei tot hen:

Als ik één van de woorden zeg die hij tegen mij sprak zullen jullie stenen nemen en naar mij werpen; en vuur zal uit de stenen komen en jullie verbranden .

We zien hier Jezus naar voren komen als symbool voor de mens die het *Zelf* verwerkelijkt heeft. Er wordt gevraagd waarmee je Jezus i.c. het *Zelf* kunt *vergelijken*. Kennelijk is de vragsteller zich bewust van het feit dat het zeer moeilijk, zo niet onmogelijk is te vragen wat het *Zelf* is! Twee vergelijkingen komen naar voren. De eerste, ‘een rechtvaardige engel’, verwijst naar het **numineuze** karakter van het *Zelf*. Rudolf Otto’s begrip *Numinosum* staat voor ‘het onuitsprekelijke, het geheimzinnige, het verschrikkelijke, volstrekt andere, de rechtstreeks te ervaren eigen- schap die slechts aan het goddelijke toekomt.’^{iv}

De tweede vergelijking, een wijze filosoof, verwijst naar het menselijke aspect: via kennis en inzicht leren wij onze ware natuur kennen. Jung vindt het op zich niet belangrijk welke naam we het *Zelf* geven, omdat het vanuit de psyche bezien onbelangrijk is, evenals de vraag of het al dan niet ‘waar’ is. De psychische werkelijkheid is voldoende. Ons verstand is in het geheel niet in staat daar bovenuit iets te weten. Het veelomvattende, complexe en paradoxale karakter dat het *Zelf* in zich draagt, maakt het moeilijk bespreekbaar met anderen, vooral wanneer de *ervaring* niet wordt gedeeld. Het is daarom vaak wijzer te zwijgen dan te spreken. Toch doet Thomas een poging:

Logion 77

Jezus zei:

Ik ben het licht dat boven allen is. Ik ben het Al. Het Al is uit mij voortgekomen en het Al is tot mij gekomen. Kloof een stuk hout en ik ben daar, til een steen op en jullie zullen mij daar vinden.

Een indrukwekkende mystieke uitspraak van Jezus.

Hij brengt hier onder woorden hoe hij zijn volledig geïndividueerd zijn ervaart. Jezus zegt dat degene die het *Zelf* zo optimaal mogelijk verwezenlijkt, daardoor een totale verbondenheid met zowel het goddelijke als het leven als de dode materie krijgt. In het verlengde hiervan schrijft Jung: ‘En alles wat is, van kristal tot en met de mens, bestaat in een

individuele vorm. Inde oneindige verscheidenheid en differentiatie van de wereld der verschijningen wordt het wezen van de schepper der dingen uitgedrukt'.^{vi}

De verbondenheid van de mens met alles dat is, krijgt speciale betekenis in zijn relatie met de medemens:

Logion 95

Jezus zei:

Als je geld hebt, leen het niet uit tegen rente, maar geef het aan hem van wie je het niet terug zult krijgen.

De eerste laag van dit logion is duidelijk: Je moet je medemens niet uitbuiten; sterker nog, doe iets voor hem zonder dat je iets terug verwacht. Deze woorden maken duidelijk dat een mens een sociaal wezen is en zich daarnaar zou moeten gedragen. Dat brengt ons op de tweede laag: We hebben de schat van onze eigen persoonlijkheid gevonden en daarmee zetten we ons neer in de buitenwereld. En het gaat hierbij niet om de individuele mens, maar om een hele groep mensen, waarin de een de ander tot een compleet beeld aanvult.⁷ In die zin maken we dus niet gebruik, laat staan misbruik, van de ander, maar zijn we onlosmakelijk met die ander verbonden om te weten wie wij zijn. Door iets terug te verlangen van de ander, ontnem je hem het recht te worden wie hij ten diepste bedoeld is te zijn. Maar door onze gaven en talenten, door ons gehele *zijn* onvoorwaardelijk te geven, creëren we de conditie dat het *Zelf* zich zowel individueel als collectief kan verwerklijken. En zo zijn we, om met Thomas te spreken, waarlijk *levende* mensen!

Noten

- i. T. Churton - Geschiedenis van de gnosis – St. Teleac 1989, blz. 14
- ii. C.G. Jung – Verzameld Werk (VW) 5 – Lemniscaat 1995, blz. 24
3. iii C.G. Jung – V.W. 3, blz. 105
- iv. C.G. Jung – V.W. 2, blz. 168
- v. C. G. Jung – Herinneringen, Dromen, Gedachten, Lemniscaat 1991, blz. 368
- vi. C.G. Jung – V.W. 3, blz. 267
- vii. C.G. Jung – V.W. 4, blz. 170vv
- viii. C.G. Jung – V.W. 3, blz. 128
- ix. G. Quispel - Het Evangelie van Thomas, In de Pelikaan 2004, blz. 155

Literatuur

- J. Slavenburg/W.G. Glaudemans – Nag Hammadi Geschriften 1, Ankh-Hermes 1994
- J. Slavenburg – De verloren erfenis, Ankh-Hermes 1993
- G. Quispel – Het Evangelie van Thomas en de Nederlanden, Tirion 1991
- G. Quispel – Het Evangelie van Thomas, In de Pelikaan 2004
- G. Quispel – Valentinus de gnosticus en zijn Evangelie der Waarheid, In de Pelikaan 2003
- J. Stollmann – Zenmeester Jezus, Servire 2001
- C.G. Jung – Verzameld Werk in 10 delen – Lemniscaat 1995